

OD REDAKCJI

Tematem przewodnim 42. numeru półrocznika „Pamięć i Sprawiedliwość” są szeroko pojęte kwestie dotyczące edukacji i szkoły w Polsce Ludowej. Badania tej problematyki mają już swoją tradycję, ale wiele spraw wciąż wymaga opracowania. Szanse na ich poznanie są związane przede wszystkim z materiałami archiwalnymi, do których wcześniej nie było dostępu. Nie bez znaczenia są również prace porównawcze, pokazujące politykę komunistów wobec szkolnictwa w innych krajach podporządkowanych ZSRS. Władze, które przejęły rządy w Polsce po 1945 r., musiały odbudować wszystkie poziomy systemu oświaty. Przy tym, zgodnie z doktryną marksizmu-leninizmu, szkoła miała wychowywać obywateli lojalnych wobec nowego systemu, którzy mieli wspierać rządzących.

Tom został przygotowany przez odnowiony zespół redakcyjny, kierowany przez dr. hab. Sławomira Kalbarczyka, który przejął zarządzanie „Pamięcią i Sprawiedliwością” z rąk dr. hab. Mirosława Szumiły. Ten ostatni, wraz z częścią dotychczasowej redakcji, pozostał jednak w komitecie redakcyjnym pisma. Dzięki temu, choć zmiany nastąpiły podczas prac nad numerem, zachowano spójność zawartego w nim materiału.

Na początku tomu publikujemy esej Arnolda Kłoczyńskiego, charakteryzujący najważniejsze źródła do historii szkolnictwa w PRL, a także wskazujący najistotniejsze zagadnienia, które wymagają jeszcze zbadania. Dział „Studia” liczy trzynaście artykułów. Otwierają go trzy opracowania badaczy z byłych krajów bloku wschodniego. Soňa Gabzdilová i Milan Olejník przedstawili sytuację słowackich nauczycieli w okresie najintensywniejszej stalinizacji kraju. Pedagodzy musieli wówczas bezwzględnie realizować linię partii rządzącej, a wszelkie próby oporu likwidowano w zarodku. Constantin Istudor opisał funkcjonowanie systemu edukacyjnego w Rumunii w okresie od zwycięstwa komunistów w 1947 r. do początków rządów Nicolae Ceaușescu w roku 1965. Ostatnie z tej grupy opracowań przedstawia proces ideologizacji oświaty na Słowacji. Blanka Kudláčová scharakteryzowała to zjawisko (w okresie do 1989 r.), wyróżniając przy tym różne typy placówek szkolnych.

Grupę prac w języku polskim rozpoczyna artykuł Józefa Brynkusa, dotyczący możliwości wykorzystania „Trybuny Ludu” jako źródła do dziejów edukacji. Sposób przedstawiania na łamach tego dziennika szeroko pojętego obozu władzy był modelem, który

należało upowszechniać za pośrednictwem innych mediów. Wojciech Gonera przybliżył w swoim studium działalność inowrocławskich nauczycieli z NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1981. W kolejnym artykule Piotr Niwiński opisał historię oporu młodych uczniów z Kwidzyna, działających w Organizacji Młodzieży Demokratyczno-Katolickiej. Maria Radziszewska przedstawiła mało znany temat działalności polskich szkół w Rumunii bezpośrednio po II wojnie światowej. Autorka podjęła próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu i zakresie nowa sytuacja polityczna, społeczna i ekonomiczna w tym kraju warunkowała funkcjonowanie wspomnianych placówek. Artykuł Grzegorza Wołka zawiera omówienie ewolucji systemu kształcenia funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa, którzy w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. prezentowali zdecydowanie wyższy poziom niż ich poprzednicy z Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Jan Hlebowicz poruszył kwestię dotychczas niepodejmowaną w historiografii, odpowiadając m.in. na pytanie, w jakim stopniu w utworzonym w 1945 r. I Państwowym Gimnazjum i Liceum w Gdańsku kontynuowano idee wychowawcze przedwojennego Gimnazjum Polskiego, tzw. „gamai”. W kolejnym tekście Joanna Mercik omówiła realia pracy nauczycieli szkół średnich w województwie katowickim w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. Podkreśliła m.in. to, że masową akcją szkoleń ideologicznych pedagogów rozpoczęto od roku szkolnego 1949/1950, gdy wprowadzano nowe programy nauczania, oparte w całości na założeniach marksizmu-leninizmu. Działania te były skutkiem wcześniejszych postaw nauczycieli, o których napisał w swoim studium Remigiusz Ławniczak. Na przykładzie województwa pomorskiego (obecne kujawsko-pomorskie) pokazał on, że dla pedagogów najważniejszym zadaniem po wojnie była odbudowa szkół. W kwestie ideologiczne nie bardzo się angażowali, a wielokrotnie wyrażali dezaprobatę dla nowego systemu politycznego. Przedostatnia w dziale rozprawa Mateusza Kubickiego jest poświęcona działalności zawodowych szkół rybackich w PRL. Musiały one kształcić kadry dla rozwijającej się branży, ale jednocześnie poddane były silnej indoktrynacji i nadzorowi ze strony służb państwowych. Dział zamyka artykuł Tomasza Leszkowicza, zawierający omówienie relacji między szkołą a wojskiem. Do narzędzi wzajemnych interakcji, w trakcie których Ministerstwo Obrony Narodowej recenzowało resort oświaty, należały m.in. udział wojska w budowie szkół i nazywanie ich imieniem wojskowych patronów, pomoc armii dla konkretnych placówek czy kształtowanie postaw nauczycieli, przychylonych Siłom Zbrojnym PRL.

Dział „Varia” liczy sześć artykułów. Otwiera go studium Ęrika Jękabsonsa na temat udziału Polaków w ruchu oporu na Łotwie w latach 1944–1950. Także w tym kraju osoby pochodzenia polskiego starały się walczyć z narzuconym reżimem sowieckim. Paweł Libera i Jan Szumski poddali analizie wybrane aspekty działalności instytucji akademickich i *quasi*-naukowych w Związku Sowieckim, prowadzących działalność o charakterze naukowo-badawczym i eksperckim w zakresie szeroko rozumianej problematyki polskiej. Joanna Bugajska-Więcławska opisała ruch sztundystów w II Rzeczypospolitej, uznawany przez niektórych autorów i urzędników za sektę. Wojciech Kwieciński przedstawił kontynuację swoich badań nad funkcjonowaniem Organizacji Todta w czasie II wojny światowej. Bez jej prac III Rzesza nie mogłaby prowadzić konfliktu na tak szerokim teatrze działań i z taką intensywnością, jak to miało miejsce. W kolejnym studium Robert

Spatek przeanalizował działania Władysława Gomułki w kwestii relacji polsko-niemieckich, zakończone normalizacją stosunków między PRL i RFN w 1970 r. Ostatni artykuł w dziale jest ciekawą inicjatywą interdyscyplinarną, podjętą przez ośmioro autorów, którzy – korzystając z metod eksperymentalnych – podjęli próbę weryfikacji jednego z mitów dotyczących Powstania Warszawskiego.

Osobną grupę stanowią trzy rozprawy dotyczące „Porozumienia” rządu komunistycznego z Episkopatem Polski z 14 kwietnia 1950 r. Jerzy Pietrzak opisał sytuację sprzed tej ugody, kiedy prymasem był kard. August Hlond. Rafał Łatka przedstawił związane z nią koncepcje prymasa Stefana Wyszyńskiego, natomiast Ewelina Śluzak scharakteryzowała jednego z jej negocjatorów, bp. Michała Klepacza.

W dziale „Materiały i dokumenty” zamieszczono naukową edycję wspomnień ks. Kazimierza Orkusza, przygotowaną przez ks. Józefa Wołczańskiego. Źródło to zawiera ważne informacje na temat koegzystencji grekokatolików z ludnością obrządku łacińskiego na polskich Kresach Południowo-Wschodnich podczas II wojny światowej.

Do tej tematyki nawiązuje również dział „Recenzje i polemiki”. Joanna Karbarz-Wilińska scharakteryzowała w nim pierwszy tom pracy poświęconej niedawno odkrytym relacjom Polaków z Wołynia.

Tom kończy się sprawozdaniem z konferencji naukowej „Filmowcy w rzeczywistości politycznej Polski Ludowej”, opracowanym przez Martę Marcinkiewicz.

Daniel Czerwiński

ORCID: 0000-0002-2944-7741